

KULTURNE VREDNOSTI I LOKALNI KRITERIJUMI

Tema o kojoj razgovaramo nije nova, ona je manje ili više značajna za sve trenutke kulturnog razvoja i za sve prostore, ali isto tako aktuelna za nas danas i ovde, za našu jugoslovensku društvenu i kulturnu situaciju i gotovo sve njene sredine i uveren sam da joj treba prići pre svega sa tog stanovišta.

U priloženim saopštenjima, uvodnom izlaganju i diskusiji na današnjoj raspravi ukazano je na brojne aktuelne aspekte ovog pitanja (odnos tržišta u kulturi i slobode stvaralaštva, uloga publike u vrednovanju kulturnih dobara, odnosi u kulturi i vrednovanje itd.)

I ja mislim da se ovoj temi može prići sa raznih aspekata ali bi oni ako se ne bi doticali naše kulturne, stvaralačke i literarne prakse — bremenite problemima ove vrste na svim područjima društvenog života, pa i u duhovnoj sferi — bili i suviše akademski, bez dovoljno sluha za društveni i kulturni trenutak u kome živimo, radimo i stvaramo.

Ja bih hteo da kažem nešto o uticaju kulturne politike na sistem vrednovanja, u stvari o lokalnim kriterijumima u vrednovanju kulturnog stvaralaštva, kao posledica određenih kretanja u ekonomskoj i političkoj sferi, prema tome i u kulturnoj politici u nas. U poslednje vreme (naročito posle usvajanja Platforme CK SKJ o Kosovu, tj. posle 12. kongresa SKJ) otvorenije govorimo o ekonomskoj, političkoj i kulturnoj dezintegraciji, o posledicama regionalnih, nacionalnih, republičko-pokrajinskih i drugih deoba u raznim oblastima, pa i u oblasti kulture. Fetišizacija tog krite-

rijuma (regionalnog, nacionalnog, lokalnog) se, nema sumnje, reflektovala i na sistem vrednovanja u oblasti kulturnog stvaralaštva, do čega je postupno dolazilo bar u poslednjoj deceniji, ako ne i u dužem periodu.

Mi smo u samoupravnom socijalističkom društvu učinili značajne korake u demokratizaciji, demetropolizaciji i decentralizaciji kulture i u stvaranju uslova za ravnopravni razvoj kultura naroda i narodnosti, za punu slobodu stvaralaštva, za bogatije duhovno ispoljavanje svih sredina i kolektiviteta. To, nema sumnje, ima izuzetnog značaja za naš ukupni rast i za sva ona bogatstva koja imamo i koja postižemo i na ovom području najsuptilnije čovekove kreacije u oblasti kulturnog, umetničkog i literarnog stvaralaštva. Pretpostavka za to je bila, kao što se zna, razobličavanje svih elemenata jednog totalitarnog dogmatsko-birokratsko-centralističkog sistema, a u duhovnoj sferi oslobađanje od nasleđa ždanovističko-staljinističke dogme, od teorijskog normativizma, idejno-estetskih šablona i stvaralačke uniformnosti.

U procesu demokratizacije društvenog i kulturnog života mi smo stvorili uslove da se o ekonomskom, društvenom i kulturnom razvoju više ne odlučuje iz nekog državnog vrha ili političkog centra. U težnji da ostvarimo Marksovu misao o oslobađanju čoveka, rada i stvaralaštva, mi smo na putu približavanja vlasti radnom čoveku (da sam odlučuje o svojoj sudbini) mnoga ovlašćenja u svim oblastima, pa i u oblasti kulture preneli smo sa viših na niže instance, na republike, pokrajine, regione, opštine, mesne zajednice, OOUR-e i druge lokalitete. (Na tom putu, na različitim nivoima i u različitim periodima doživljavali smo i doživljavamo deformacije — u kojima leže uzroci za to što je odlučivanje još uvek poprilično odmaknuto od neposrednog radnog čoveka.)

Iako u okviru jedinstvenog sistema, isparcelisali smo, ne samo ekonomiju i politiku nego i kulturu, bar kulturni dinar i kulturne institucije na razne objektivno postojeće parcijalne interese. Tako smo došli do situacije da zajedno sa lokalnim, regionalnim, opštinskim, pokrajinskim, republičkim finansijerima, tj. samoupravnim interesnim zajednicama za kulturu imamo samostalne, samim tim i nezavisne jedne od drugih i poprilično međusobno izdvojene kulturne organizacije, kulturne institucije, zajednice, udruženja, udžbenike, školske programe, izdavačke kuće, časopise, biblioteke, knjižare, itd.

Ovde nije cilj da se govori o izvesnim apsurdima do kojih se u tom pogledu došlo, na primer da biblioteke kupuju knjige pre svega od izdavača sa „svog područja”, odnosno iz regiona (republike ili pokrajine) koje on finansira; da se u mnogim knjižarama ne mogu naći knjige koje štampaju

izdavači u drugim sredinama, da u školskim programima (ili udžbenicima) ima manje značajnih književnika iz svoje sredine ili nacionalne kulture, a malo vrhunskih stvaralaca iz drugih nacionalnih kultura; da najveći broj stvaralaca, naročito mladih, štampa svoje radove uglavnom u svom regionalnom ili republičkom, odnosno pokrajinskom časopisu su (ili samo na svom jeziku), da se književne i druge nagrade, s izuzetkom nekoliko uglednih jugoslovenskih nagrada, dodeljuju manje-više po lokalnim kriterijumima itd. (Reč je o kulturi i literaturi, ali se ovo može odnositi i na nauku, da ne govorimo o politici, ekonomiji i drugim oblastima koje nisu predmet našeg razmatranja.)

Sve ovo se ističe zbog jednog jedinog pitanja. Nismo li došli u situaciju da ozbiljnije razmislimo šta biva sa sistemom vrednosti u procesu demokratizacije kulture (kulturne politike). Da li je normalno da svaka sredina, bez obzira da li se radi o manjem ili većem lokalitetu, ima i svoje stvaraoce, samim tim i svoj nivo i svoje kriterijume vrednovanja, makar u okviru jedinstvenog sistema vrednosti, kad već ima sve „svoje” (i organizacije, i institucije i nagrade). Nismo li došli u situaciju da možda u tome tražimo uzroke za izvesne pojave krize duha, o čemu u poslednje vreme otvorenije govorimo, a što je posledica izvesne administrativno-birokratske ili građanske logike kao devijacije (pojava deformacije) u procesu razvoja samoupravnog sistema i demokratizacije društva i kulture uopšte.

Žalosno je, ali se mora konstatovati da je nekim kulturnim radnicima i stvaraocima izgleda stalo da se za njih čuje, ako ne na osnovu vrednog dela koje su stvorili onda na osnovu toga kako su zastupali određeni „stav svoje sredine” makar se radilo i o kulturi, zato što im te sredine (republike i pokrajine ili regioni) pišu karakteristike, dele nagrade, određuju poziciju. Da li je kulturi potrebno da neko i na taj način skreće pažnju na sebe. Čini se da je to počelo da postaje manir, što potvrđuje činjenica da je i kultura i ne samo ona u dobroj meri zapljusnuta snažnim talasom malograđanštine (užih interesa), što govori o njejoj nedovoljnoj otpornosti da se odbrani od raznih idejnih uticaja. Čast istinskim stvaraocima i izuzecima, ali izgleda da nije mali broj „predstavnik kulture” kojima je stalo da na bilo koji način dođu do odgovarajućeg materijalnog ili društvenog statusa, nezavisno od vrednosti dela koje ostavljaju za sobom. Uostalom nije prvi put rečeno da se u kulturi dohodak još uvek ne stiče na osnovu rada i pravih vrednosti. U tome treba tražiti razloge za klasnu nedefinisanost jednog dela inteligencije. (Marks je govorio da je kod malograđana „čulo posedovanja razvijeno na račun svih drugih čula”). Zar se danas ne treba zamisliti nad činjenicom da mnogi misle da se do afirmacije može doći na razne načine (propagandom, intrigom, novcem). Primadonstvo, neskrom-

nost, razni oblici privatizacije i monopolizma (društvenog kao i duhovnog) su osobine kojima su opterećene mnoge naše sredine i kulturne institucije. To pored ostalog govori da nismo izgradili i afirmisali sopstveni sistem vrednosti. Uzroke za to, naravno ne treba tražiti samo u kulturi nego i u društvu u kome su stvoreni uslovi za različite sisteme vrednosti i za stanje koje omogućava da parcijalni interesi dovode do krize duha.

Ja ovog puta ne bih govorio, o izvesnim pojavama „čepenačkog“ gledanja na razvoj kulture pa i kulturnog vrednovanja, koje se u nekim našim sredinama mogu videti golim okom i za koje „krivicu“ ne treba tražiti u povećanom broju biblioteka, knjižara, časopisa, izdavača i stvaralaca, nego u pojednostavljenoj lokalističko-birokratskoj (i partikularističkoj) logici, na žalost prihvataju i neki kulturni radnici, pa i oni „stvaraoci“ koji put za svoju afirmaciju ne mogu da nađu u istinskim vrednostima i u vlastitom radu i stvaralaštvu, koliko u nivou svoje sredine ili ostacima jedne još neprevaziđene svesti, opterećene lokalnim (regionalnim, birokratskim, nacionalnim ili drugim) interesima i ukusima. Tu u stvari i nastaje poremećaj, u kriterijumima vrednovanja. Tu je lokalno, „svoje“, osnovni (često i jedini) kriterijum pred kojim po pravilu padaju sve one istinske vrednosti koje se mere po drugim, objektivnim i nepristrasnim merilima i sistemima.

Tu onda počinje razgovor o zatvaranju kulture u određene okvire (regionalne, republičke, nacionalne). Ja ovde ne bih govorio o tome šta znači svako zatvaranje i koliko je ono štetno, pre svega za onu kulturu i sredinu koja se zatvara, kao i za obogaćivanje ukupnog fonda kulturnih vrednosti. Sigurno je da u svemu ovome posebnu pažnju zaslužuje zatvaranje jedne nacionalne kulture u svoje obore i tabore, zbog čega ona najčešće nekritički pribegava istorijski izivljenim vrednostima, ne samo zato što do nje ne dopiru nove (vrednosti), koliko zato što ona nije u stanju da ih prihvati, ponekad ni da ih prepozna.

Stvarne kulturne posebnosti jednog naroda najčešće jesu vrednosti. Ali, ako one treba da postanu element deljenja, pa i antagonizma, a ne razlikovanja i na toj osnovi međusobne ravnopravne saradnje i obogaćivanja, onda posebnosti mogu da budu i bivaju izvedene do kamena međaša (lokalnih, republičkih, nacionalnih...) koji se onda lako pretvaraju u kamene spoticanja. Čim se prema takvim kulturnim posebnostima počne uspostavljati svojinski odnos kao primarni, tu je onda samo nominalno reč o kulturi, a stvarno je reč o nečem drugom.

Kad se kulturne posebnosti jednog naroda počnu čuvati u zatvorenom prostoru započinje proces njihovog kulturnog obezvređivanja, započinje

okupljanje klanova i monopolističkih grupa pod izgovorom vođenja brige o njima; u suštini, ta briga nije ništa drugo nego ideologizacija prizemnih lokalnih, nacionalnih ili grupnih interesa.

Može se, na primer, govoriti o tome da su određene tendencije, bez obzira da li one dolaze s „leva” ili „desna”, najuočljivije i najprepoznatljivije kada se javljaju u kulturi, međutim, čini se da bi se pre moglo govoriti o jednom stanju kroz koje prolazi društvo, o protivrečnostima koje su podjednako karakteristične za ekonomski razvoj kao i za društvene odnose, dakle za političku sferu, ideologiju, prema tome i kulturu. Na primer o ekonomskom nacionalizmu ili o zatvorenosti tržišta smo počeli da govorimo tek od nedavno, iako je ta pojava stara najmanje deset godina. O prisustvu nacionalizma u kulturi govorimo stalno, tamo gde se i kad se pojavi, iako se može reći da je to refleksija ukupnih kretanja u društvu.

Čini nam se da je krajnje vreme da se shvati da od nacionalizma, regionizma, lokalizma, od bilo kog vida zatvaranja ne možemo pobeći biranjem reči, da se u našoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici svako ograničavanje u kretanju vrednosti, svejedno je, bile one ideje ili robe, u krajnjoj konsekvenci, mora izvoditi do kategorije nacionalizma, ma koliko se on vešto maskirao i ma koliko se činio dalekim.

Međutim, mi razgovaramo o kulturi. Nije dakle reč samo o zatvaranju u nacionalne okvire. Mi se i u okviru jedne nacionalne kulture susrećemo sa određenim lokalnim, regionalnim zatvaranjima, što je posledica, kao što smo već rekli, parcijalizacije interesa ali onih interesa („čepenačkih”) koji su opterećeni izvesnom uskogrudošću sektaštvom, lokalističko-birokratskom logikom, u svakom slučaju interesa koji su refleksija izvesnih deformacija u sistemu, dakle i van područja kulturnog stvaralaštva, istinskog vrednovanja, objektivne primene sistema vrednosti, merila i kriterijuma vrednovanja.

Kad se sve ovo ima u vidu onda treba reći i koliko je sve to od uticaja na izvesnu krizu vrednosti i na skoro stvorenu ekspanziju nekih nacionalnih i regionalnih kriterijuma koji nastoje da u okviru ove krize preuzmu neku dominantnu ulogu i da nametnu nešto što takođe dobija prizvuk jednog pragmatičkog vrednovanja, koje je još u vreme etatizma nama bilo nad glavom i koga smo se mi otarasili nakon 1948. godine.

Nije reč zapravo o tome, po mom dubokom osećanju stvari, da sada zbog određenih problema želimo da potisnemo regionalne i nacionalne kriterijume, na račun nekih koje nikako ne možemo da sagledamo na horizontima, nego je reč o tome da nacionalna, regionalna obeležja umetnosti, posebno književnosti, koja su uslov svakog stva-

ralaštva, da se njima suprotstavimo u trenutku kada takvi kriterijumi pokušavaju da nas u ime nekog ideološkog, dakle, osuđenog stava, ponovo uvuku u jednu igru, iz koje smo mi već i teorij-ski i u našoj društvenoj, kulturnoj i književnoj praksi izašli nakon rastanka sa dogmatizmom i normativizmom u kulturi i umetnosti.

Dakle, mislim da antinomija nije sadržana u toj dilemi regionalnog ili van njega, već u tome da se regionalno ne vrednuje nekakvim regionalnim kriterijumima, koji u stvari ne postoje, i da se afinitet vrednosnog ne daje nekom književnom ostvarenju samim tim što ono ima određena nacionalna obeležja. Međutim, kriterijumi vrednovanja ne mogu biti ni regionalni ni nacionalni. Kriterijumi moraju biti uopšte ljudski, kriterijumi moraju biti humanistički, kriterijumi moraju biti estetički. Jedino ispravno vrednovanje književnosti je ono vrednovanje koje vodi računa o prirodi samog književnog dela i koje se bori, (ako već ima dodirnih tačaka sa Marksovim tumačenjem ovih problema) protiv svakog ograničavanja te unutrašnje slobode stvaralaštva, protiv svake indoktrinacije koja se pojavljuje u jednom književnom delu, bilo na nivou soc-realizma, bilo na nivou nekog hipertrofiranog nacionalnog i regionalnog kriterijuma.

Ovde bih, zbog toga, rekao još nešto o tome da krizu vrednosti treba na neki način diferencirati od našeg nesnalazjenja pred novostvorenim vrednostima u okviru našeg jugoslovenskog zajedništva. Mi moramo imati stvarno u vidu da se ti naši vrednosni parametri koji su se, i kad govorimo o univerzalnim vrednostima, kao što je već bilo rečeno, uglavnom kretali u okviru odavno priznatih vrednosti i određenih svetskih kulturnih i književnih velesila. Mi se, dakle, nalazimo u jednom istorijskom trenutku kada se i sam taj pojam univerzalnih vrednosti relativizira i pomera. Zapravo, on se obogaćuje doprinosom mnogih naroda, mnogih zemalja, mnogih književnosti, koje tek sada stupaju na svetsku kulturnu scenu. Znači, on doživljava neke modifikacije, a s druge strane, to je jedna činjenica od koje moramo polaziti u razmišljanjima o toj vrednosnoj situaciji i često puta našoj nemoći da pravilno vrednujemo ostvarenja književnosti. Mi moramo polaziti od toga da su u našoj zemlji stvorene takve nove vrednosti koje se ne uklapaju ni u kakve prethodne vrednosne sisteme, a te nove vrednosti kao što se zna dolaze danas iz svih regiona naše zemlje.

Vratio bih se na jedan kratak, ako mogu tako da kažem, retrospektivni prikaz. Nakon tog našeg oslobađanja od tih normativnih estetika, koje su pritiskale našu književnost u prvom periodu, mislim da je došlo do jednog snažnog otvaranja prema svetskim vrednostima i onda se inaugurisanjem novog principa slobodnog stvaralaštva shvatilo da se, prvo svako mora okrenuti i potra-

žiti prave izvore svog književnog nadahnuća. Najnormalnije je bilo da se taj razotuđeni, taj novi čovek, koji se počeo graditi na jedan drugačiji način u našem društvu, najpre okrene svojim tradicijama, budućim naslagama u svom jeziku, tj. da krene u jednu identifikaciju svog neposrednog, ako hoćete i regionalnog, istorijskog i duhovnog prostora.

Međutim, stvari se nikada očigledno ne razvijaju u nekom vakuumu, u nekom ideološkom vakuumu, kroz neki beskonfliktni proces. Odjednom se ta okrenutost onom svom, onom autentičnom, autohtonom, polako počela pretvarati u neku svoju suprotnost. Odjednom se ponovo neki pragmatizam počeo raznositi na te naše sisteme vrednovanja i polagano ti regionalni kriterijumi postaju značajniji, postaju bitniji nego naše veze, nego jedno imanentno svojstvo književnosti da značeći svojim čitaocima, svojoj sredini, apsolutno istovremeno, znači svim ljudima. Nema te književne vrednosti koja nešto može da kaže samo jednom ograničenom krugu čitalaca ili pripadnika jedne nacije ili naroda, čak i šire. Mislim da je jedno od najdubljih svojstava umetnosti da, govoreći o svom, istovremeno i paralelno govori svima o tom svom na način koji će biti autentično stvaralački i ako je tako, ako je taj način, ako ono što je konstituenta jednog stvaralačkog čina zaista na jednom visokom kreativnom nivou, ta se lokalna, kako bih rekao, slika jedne stvarnosti automatski pretvara u nešto što postaje izuzetno značajno za ljude koji žive na sasvim drugim meridijanima naše planete.

Znači, kada danas razgovaramo o takvim kriterijumima i kada pominjemo jednu sintagmu koja se pojavljuje više u našem društveno-političkom rečniku, (nacionalnom romantizmu) trebalo bi stvari gledati vrlo diferencirano, i uvek polaziti od toga kako se čovek savremenog društva, u savremenom trenutku istorijskog razvoja odnosi prema nacionalnom romantizmu. Postavlja se pitanje pod kojim uslovima taj nacionalni romantizam postaje jedan paravan iza koga se skrivaju vrlo jasne pragmatičke neke ideološke tendencije, kada taj nacionalni romantizam nije nimalo naivan, nije nimalo ni romantičan, već je vrlo agresivan i ostaje nešto što mora duboko da nas zabrinjava. To pitanje je otvoreno na Kosovu (posle kontrarevolucionarnih događaja 1981. godine), ali je ono, manje ili više karakteristično i za neke druge naše sredine pa mu zato i treba posvetiti adekvatnu pažnju.

Gde se još vide neki razlozi ekspanzije ovih regionalističkih tendencija i rekao bih, kvazinacionalnog romantizma. Mislim da je uzrok prodora ovakvih pogleda kod nas i uzmak vrednosne kritike koju nismo dovoljno afirmisali u našem društvu, nismo je afirmisali i zbog određenih, slobodan sam da kažem, društvenih razloga. Tu još uvek vredi ono upozorenje koje je Krleža u

svom dnevniku u jednom trenutku izrekao — da se nije dovoljno vodilo računa o kadrovima koji su bili spremni da se maksimalno angažuju na negovanju jedne prave selektivne vrednosne marksističke nadahnute i kreativne kritike.

Mi ne možemo prevideti tu istinu da se naša kritička misao danas nalazi pod velikim pritiskom jednog neopozitivizma, koji je stvoren i lansiran u okviru strukturalističkog pokreta; bez obzira na sve inovacije koje taj sistem inauguriše, taj se neopozitivizam pokazuje kao nastavljajući svog prethodnika, (pozitivizma), nastalog u okviru građanskog društva i koji, sasvim otvoreno rečeno, i danas impregnira poglede naših naučnika, univerzitetskih profesora itd.

Drugi razlog, (o kome je nedavno pisao poznati makedonski kritičar i teoretičar Milan Đuričkov) je uzmak, jedan svojevrsan uzmak od savremenosti u čitavoj jugoslovenskoj književnosti ovoga trenutka. Savremenost kao tema je bila mnogo prisutnija pedesetih i početkom šezdesetih godina, nego danas. Razume se ne znači da samim tim što se toliko obraćamo prošlosti, moramo zapadati u neku idolatriju, ono što pripada drugim vremenima i drugim sredinama, a često i ne pripada onoj našoj humanističkoj i progresivnoj, ali, ja lično smatram da se hipertrofirano bavljenje prošlošću, repertuira jednom vrstom patetizma koji se vrlo suptilno infiltrira i u našu svest i u naš pogled na svet.

Mi kao društvo moramo daleko više održavati i zahtevati i insistirati na tome da savremena književnost ne bude savremena samo po svojim sredstvima, po metaforama, po svome jeziku, nego da bude savremena i po tome što će u optiku svoje slike sveta pre svega stavljati savremenost, pre svega novog jugoslovenskog čoveka koji vrlo malo liči na onog starog, iako su tu veze svakako, ne poričem, interne, duhovne, tradicionalne. Zaista je neobjašnjivo, kada se u našim savremenim romanima i delima taj naš čovek još uvek pojavljuje se vrlo malo obeležja ove naše nove stvarnosti.

Još samo nešto o našoj tekućoj književnoj kritici. Marksistička kritika podrazumeva smelu, odvažnu, znalačku, oslobodilačku reč. Oportunizam koji je u društvu prisutan izgleda nije bez uticaja na književnu kritiku koja takođe vrlo često kao da traži zavetrinu.

Osim toga, mislim da nije dobro što svaka naša sredina (republika, pokrajina, region) ima ne samo svoje časopise i izdavačke kuće, nego i svoje pisce i svoje kritičare, a onda i svoje kriterijume, pa i sistem vrednovanja. Da li, naime, naša tekuća književna kritika valjano obavlja svoju funkciju.

Odgovor na ovo pitanje ja bih pokušao da potražim indirektno u ironičnoj napomeni francuskog

teoretičara književnosti Pikona: „Kritika svakog meseca otkriva dvadesetak remek-dela; svakog tromesečja ima svog novog Remboa i svog Stendala; svake sedmice svog novog Tamerlana, novog Radigea.” Ma koliko se Pikanov stav ne ticao naših književnih prilika on bi se, ipak, mogao aktuelizovati i povodom teme o kojoj raspravljamo. Jer, naša književna praksa danas, bremenita je pojavama koje nemaju pozitivan uticaj na ukupan razvoj naše literature. Zato i aktuelnost Pikonove reči nije teško dokazati ako se uspostave određene relacije između značenja njegove misli i stanja u našoj kritičkoj praksi.

Ja se ne bih zadržavao na nekim primerima obrnute prirode, na nekim prizemnim kritikama, na svojatanju nekih pisaca, o čemu se u poslednje vreme dosta govori i piše itd. Takozvana tekuća (dnevna) i časopisna kritika, sa časnim izuzecima, u znaku je afirmisanja velike većine književnih produkata koji, ako bi se njihovom prosuđivanju prišlo kritičkije, ne bi zavređivali neku veću pažnju niti bi izdržali stroge estetske kriterijume. Tako se dešava da to povlađivačko hvalopisanje i tapkanje po ramenima (svega i svačega) postaje manir, što znači ustoličenje jedne posve negativne prakse. O takvim i sličnim stvarima se skoro svakog dana može po nešto čuti ili pročitati.

U tom smislu mislim da bi bilo dobro i da ništa ne smeta da se mnogi jugoslovenski kritičari najrazličitijih jezičkih, nacionalnih i republičkih i pokrajinskih sredina oglašavaju o pitanjima koja su relevantna za naš sadašnji kulturni, književni trenutak i u tome ne treba gledati nikakav unitarizam, ni centralizam niti nekakav specijalni jugoslovenski kriterijum. Citiraću ovde jedno mišljenje, koje, mislim da je zanimljivo. Reč je o međurepubličkoj kulturnoj saradnji u oblasti kritike. „Neosporno je da je međurepublička kulturna saradnja neophodna i u oblasti kritike i da bi tu ona bila vrlo korisna i efikasna.” U pojednim našim kulturnim sredinama, deluju mnogi sasvim lični i grupni antagonizmi, koji često prerastaju u cehovsko ili klanovsko veličanje jednih ili onemogućavanje drugih, nezavisno od stvarne umetničke i idejne vrednosti dotičnog dela. Praksa stalnog prezentiranja i kritičkog ocenjivanja produkcije jednog jugoslovenskog naroda i narodnosti od strane drugih naroda i narodnosti, mogla bi mnogo da doprinese bržem raspoznavanju i lučenju pravih vrednosti od veštačkih, od pomodarskog i provincijalnog.